

RUS ORTODOKS KİLİSESİ'NİN ESKİ SOVYET ALANINDAKİ MİSYONU

*Anar Somuncuoğlu**

Sovyetler zamanında ateizmi resmî ideoloji olarak kullanan bir devletin politika aracı haline gelen Rus Ortodoks Kilisesi, "vatanseverlik hizmeti" doktrini yardımıyla bu rolünü devletin âli menfaatleri uğruna kabul etmiştir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ise kanunen kilise bağımsız bir kurum haline gelmiş, Rus toplumundaki yeri ile Rusya içinde ve dışında kendi politikasını kendisi belirlemekle karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler sonrası dönemde yaşanan kimlik bunalımıyla bağlantılı olarak millî menfaatlerin tanımlanması konusunda ortaya atılan fikirlerden doğan Batıcı-Avrasyacı tartışmasında Rus Ortodoks Kilisesi Avrasyacılar safında yer almıştır. Avrasyacı düşünceye uygun olarak kilise yönetimi, Rusya'nın Avrupa ve Asya arasında özgün bir yere sahip olduğunu, bu nedenle Batı ile benzerlik göstermediğini, Hıristiyan Ortodoks inancının da bu özgün kültürün önemli bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bu konumlandırma hem kilisenin faaliyetlerinde, temel belgelerinde, hem de kilise yöneticilerinin çeşitli açıklamalarında açıkça görülmektedir. Buna bağlantılı olarak kilisenin Rusya'nın iç ve dış politikasındaki yeri şekillenmiştir.

Bu çalışmada Rus Ortodoks Kilisesi'nin Sovyet sonrası dönemde Rusya içinde ve geri kalan eski Sovyet alanında yürüttüğü politikalar, bu çerçevede yabancı kiliselerin misyonerlik faaliyetleri ve Rusya'da kilise-devlet ilişkisi ele alınmıştır.

Bugünkü Rus Millî Kimliği ve Ortodoks Hıristiyanlık

Hıristiyan Ortodoks inancı Rusya'ya Bizans'tan geldikten sonra, nispeten kısa bir süre içerisinde patrikhane haline gelen Rus Ortodoks Kilisesi, Korkunç İvan ile başlayan ve Büyük Petro ile sonuçlanan süreç içerisinde bağımsız bir güç odağı olmaktan çıkarılmış ve devletin bir aracı

* Anar Somuncuoğlu, Rusya ve Orta Asya uzmanı.

haline dönüşmüştür. Bolşevik devrimine kadar süren zaman zarfında ise kilisenin bu pozisyonu devam etmiş, Ortodoksluk ise Rus milli kimliğinin önemli bir bileşeni, hatta temeli rolünü oynamıştır. Çarlık Rusya'sında çoğu zaman Rus kimliği etnik kimlikten ziyade, Rus kültürünü yaşayan veya benimseyen ve Ortodoks olan kimselere işaret ediyordu. Bu durumu kökten değiştiren Bolşevik devriminin toplumsal alandaki başlıca devrimi, Ortodoksluğu Rus kimliğinin içinden çıkarma çabası olmuştur.¹

Bu çabanın önemli ölçüde başarıya ulaştığı söylenebilir. Kültürel düzeyde yaşamaya devam eden kimi dinî öğeler ve cüzî sayıdaki inançlı Ortodokslar sayılmazsa, dinsizlik propagandası Rus toplumunda oldukça etkili olmuştur. Ancak ülke içerisinde Sovyetler Birliği'nin ideolojik gücünün zayıflaması, toplumda yeni inanç arayışlarına sebep olmuştur. Doğal olarak Ortodoksluk Rus toplumunun hayatına yeniden girmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Sovyet ideolojisinin resmen ortadan kalkmasından sonra ise, eski inancın tekrar keşfedilmesi hızlanmıştır. 1990'ların ortalarında yapılan sosyolojik araştırmalara göre, Rusların yaklaşık % 60'ı kendisini "inançlı insan" olarak tanımlamış ve inançlıların % 75'i de kendilerini Ortodoks olarak nitelendirmiştir.²

Sovyetler Birliği'nin son yıllarında başlayan kimlik bunalımı yeni Rusya döneminde devam etmiştir. Rusya'nın yeni sınırları çerçevesinde kendi kendini tanımlama çabası bir yana, yeni dönemde Rus millî kimliğinin yeniden tanımlanması gereği de ortaya çıkmıştır. Bunun haricinde, azınlıkları kapsama amacıyla ortaya atılan ve şimdilik tam olarak içi doldurulamayan "Rusyalı" üst kimliği yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

Ancak Sovyetler Birliği zamanında ülke nüfusunun yarısını oluşturan Rusların şu anda Rusya nüfusunun yaklaşık olarak % 80'ini oluşturmaları, devletin Rus millî kimliğine ağırlık vermesine yol açmıştır. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Rus halkı arasında Ortodoks Hıristiyanlığının kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürmesi, Ortodoksluğa artan ilgi ve Rus tarihindeki Ortodoksluğun konumu, siyasetçilerin Ortodoksluğu birleştirici unsur olarak görmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla Rus millî kimliğinin kültürel temelinin Rus Ortodoks Hıristiyanlık kültürünün olacağı tasarlanmıştır.

¹ Alexander Agadjanian, "Religious Pluralism and National Identity in Russia" *MOST Journal on Multicultural Societies*, Cilt 2, Sayı 2, UNESCO 2001, http://www.unesco.org/most/vl2n2aga_en.htm.

² A. O. Protopopou, "Church-State Relations in the Russian Federation" *Brigham Young University Law Review*, Cilt 4, (1996).

Bugün Rusya devleti ve Rus elitleri, Ortodoksluğun tekrar millî kimliğin önemli bir parçası haline gelmesini desteklemektedirler. Ortodoksluğu temel alan bazı köktendinci siyasi güçler dışında, merkezci, sosyalist, hatta liberal partiler de Ortodoksluğun yeniden Rus kimliğinin önemli bir parçası haline gelmesinden yanadır. Rusya Federasyonu Komünist Partisi Başkanı Gennadiy Züganov'a göre, yüzyıllardır Rusya halkının ruhani ve kültürel-tarihî birliğini güçlendiren Rus Ortodoks Kilisesi, ayrışan ülkenin tekrar birleşmesi için önemli bir araçtır.³ Züganov'un görüşü Rus siyasî güçleri arasında hâkim olan görüşü tam anlamıyla ifade etmektedir.

Ortodoksluğun kültürel olarak Rus halkı arasında yaygınlaştırılması politikası Rus Ortodoks Kilisesi'ni devrim öncesi konumuna getirmiştir. Bugünkü Rusya'da kilise yüzyıllar boyu olduğu gibi baskın bir dinî kuruluş, Ortodoksluk ise neredeyse devletin dini haline gelmiştir. Aslında 1990 yılında Vicdan Özgürlüğü Kanunu kabul edilip, din üzerindeki devlet denetimi resmen kaldırıldığı zaman, Rus Ortodoks Kilisesi diğer dinî kuruluşlara nazaran belirgin bir ayrıcalıklı statüye sahip değildi. Ancak fiili olarak bu durum 1992 yılından başlayarak hızla değişmeye başlamış ve 1997 yılında yeni Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Kanununun kabul edilmesiyle resmîleşmiştir. Yeni Rusya'nın ilk yıllarında kamusal ve toplumsal alanlarda, en azından orduda, okulda ve devlet dairelerinde mevcut olmayan Rus Ortodoks Kilisesi, devletin desteği ve yönlendirilmesiyle zamanla ayrıcalıklı bir dinî kuruluş olarak yerini almıştır. Kilise yönetimi başta İçişleri ve Savunma Bakanlıkları olmak üzere çeşitli devlet kurumlarıyla anlaşmalar imzalamıştır. Kilise artık okulda, orduda, emniyette ve birçok devlet dairesinde boy göstermektedir.⁴

Böylece bir çok resmî kuruluşta Ortodoks ibadetlerinin yerine getirilmesi, ikonaların asılması gibi olayların yanı sıra, resmî törenlerde Ortodoks geleneklerinin gerçekleştirilmesi, devlet televizyon kanallarında Ortodoks ibadetlerinin yayınlanması gibi gelişmeler de yaşanmıştır.⁵ Özellikle ordu ve güvenlik birimlerindeki Rus Ortodoks Kilisesi'nin bugün ulaştığı konumu ilginçtir. Bugün Savunma ve İçişleri Bakanlıkları'nın

³ C. Cem Oğuz, "Orthodoxy and the Re-emergence of Church in Russia Politics" *Perceptions*, Cilt 4, Sayı 4, (Aralık 1999-Şubat 2000).

⁴ S. B. Filatov, "Novoe Rojdeniye Staroy İdei: Pravoslavie Kak Natsionalniy Simvol" *Polis*, Cilt 3, Sayı 14, (1999), <http://www.politstudies.ru/fulltext/1999/3/14.htm>, s.4-6.

⁵ Peter Roudik, "Church Autonomy in the Russian Federation" *2nd European-American Conference on Religious Freedom, Church Autonomy and Religious Liberty*, 27-30 Mayıs, Trier, Germany, <http://www.uni-trier.de/~ievtr/konferenz/papers/roudik.pdf>, s.11.

silahlı birliklerinde din adamları olarak çoğunlukla Ortodoks papazlar bulunmaktadır. Çeçenistan'da çatışmalardan önce askerî birliklerin kutlanması bu çatışmalara nasıl bir anlam vermektedir? Ya Orta Asya sınırlarında nöbet tutan sınır muhafızları için kiliselerin inşa edilmesi bu sınıra hangi anlam katmaktadır?

Kısacası, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Rusya'da da devlet millî kimliğin oluşturulmasına aktif olarak katılmakta, geleneksel inancı bu kimliğin bir parçası haline getirmeye çalışmaktadır. Peki ya toplum? Bugün Rus toplumunda eski Rus kimliği tanımlanması, yani "Rus demek Ortodoks Hıristiyan demektir" formülü canlanmaktadır. Ancak bugünün realiteleri göz önünde bulundurulursa, bu formülü şu şekilde yeniden tanımlamak mümkündür: "Rus demek Ortodoks Hıristiyan olmayan demek değildir". Bugün Ortodoksluk Rus toplumunun büyük bir bölümü için aslında bir din değil, ortak bir kültürel paydadır. Yapılan sosyolojik araştırmalara göre Rus insanı için din demek "kültür, millî geleneklere saygı, ahlak" demektir. On kişiden sadece biri için din "kişisel kurtuluş, insanın Tanrı ile ilişkisidir".⁶ Zaten ibadet yerlerini ayda bir kez veya daha sık ziyaret eden Rusların oranı toplam nüfusun sadece % 3-7 arasındadır. Hıristiyanlar açısından ibadet yerlerini ziyaret etme kriteri, gerçekten inancını yaşayan insanları tespit etmede bir kriter olarak kullanılırsa, geri kalanların aslında sadece ismen Ortodoks Hıristiyan oldukları söylenebilir.⁷ Yani Rus toplumunun büyük bir bölümü için, tıpkı elitler için olduğu gibi, Ortodoksluk millî kimliğin bir bileşenidir.

Peki ya dine toplumsal ve kültürel bir anlam yüklemeyen kişisel kurtuluş arayanlar? Aslında Sovyetler Birliği'nin son yıllarında başlayan ruhani arayışlar mutlaka ataların dinine dönüşle sonuçlanmıyordu. Özellikle perestroyka zamanında Sovyet toplumunda artan ruhani açlık, Budizm'e benzeyen inanışların, ruhlarla, telepatiyle, uçan dairelerle, büyüyle vs. ilgili olan inanışların kitleler arasında etkili olmasına yol açmıştır. Bu arayışlar Ruslar arasında geleneksel Ortodoks Hıristiyanlığının canlanmasına yol açıyorsa da, diğer Hıristiyan mezheplerine artan ilgiye de sebep olmuştur. Dinsizlik propagandası 1990 yılında devlet tarafından resmî olarak sona erdirilince, toplum nezdinde genel olarak din aklanmıştır.⁸ Bundan dolayı 1990'ların başında Ruslar ruhani açlığı gidermek ve kişisel kurtuluşa ulaşmak amacıyla çoğunlukla Hıristiyanlığa yöneldiler

⁶ Filatov, 'Novoe Rojdeniye Staroy İdei...', s.4-6.

⁷ Edwin Bacon, *Church and State in Contemporary Russia: Resisting Pluralism*, Political Studies Association- UK 50. Yıllık Konferansında sunulan tebliğ, (Londra, 10-13 Nisan 2000), s.6-7.

⁸ Filatov, 'Novoe Rojdeniye Staroy İdei...', s. 1-3.

de, Hıristiyanlığın mezhepleri arasında bir fark görmedikleri için, Rusya'ya hücum eden çeşitli Hıristiyan mezheplerinin öğretisini benimseyen Ruslar az değildi. Bunun dışında Hıristiyanlık dışı bazı mezhepler de rağbet görmüştür.

Sovyetler Birliği yıkılırken hüküm süren kanunî başıboşluk, siyasî istikrarsızlık, ekonomik zorluklar, toplum değerlerinin geçirdiği kriz ve bu kriz ortamında yükselen Batı hayranlığı Rusya'ya yönelen yüzlerce misyonere uygun bir ortam hazırlamıştır. Birçoğu zengin malî kaynaklara sahip olan misyonlar, ticarî pazarlama taktiklerini ve hatta maddî ödüllendirme yöntemini kullanarak, Rusları kendi saflarına çekmeye çalışmışlar ve çalışmaktadır. Bu misyonerlik faaliyetleri Rusya'nın her tarafında yürütüldüğü gibi, Rusya dışındaki eski Sovyet alanında da yürütülmekte, Rusyalı Ruslara ek olarak, "yakın çevredeki" Ruslar arasında da etkili olmaktadır.

1990'ların başında Rus Ortodoks Kilisesi'nin doğrudan devlet tarafından desteklenip baskın dinî kuruluş haline gelmesinden önce, misyonların çalışmaları rahatça yapılabiliştir. Ancak kısa zaman içerisinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin yönetimi ve Rus siyasî çevreleri bu misyonların faaliyetlerinin Rus millî kimliğine ve Rusya devletinin menfaatlerine zarar verebilecekleri fikrine varmışlardır. Başlangıçta yerel yönetimler tarafından misyonların faaliyetlerine karşı tedbirler alınmış ve sınırlandırma getirilmiştir. 1997 Kanununun kabul edilmesinin öncesinde olduğu gibi, sonrasında da bazı dinî kuruluşlar yerel idare organları tarafından kanunî kovuşturmayaya tabi tutulmuştur. Bu sürecin devam etmesi sonucunda, bugün misyonerlik faaliyetlerini sınırlandırma politikasına, bakanlıklar da dahil olmak üzere doğrudan federal kurumlar katılmaktadır.

Misyonerliği sınırlandırma politikasına hukukî dayanak sağlayan yukarıda bahsi geçen 1997 Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kuruluşlar Kanunu olmuştur. Söz konusu kanunda, Rusya tarihinde ve Rusya'nın ruhani değerlerinin ve kültürünün oluşmasında Ortodoksluğun oynadığı özel rol vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra "Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Musevilik ve diğer dinlerin" Rusya halklarının tarihî mirasının ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiştir.⁹ Ancak "diğer dinler" ifadesine rağmen, Rus siyasetçileri tarafından Rusya halklarının "geleneksel dinleri" olarak sadece Ortodoks Hıristiyanlık, İslam, Budizm ve Musevilik kabul edilmektedir.¹⁰ Son üçü azınlıkların dinleri olduğuna göre, Rus halkının geleneksel

⁹ 'Federalnyy Zakon o Svobode Sovesti i Religioznih Obyedineniyah', *Rossiyskaya Gazeta*, (1 Ekim 1997).

¹⁰ Aleksandr Verhovskiy, 'Bitva za Privilegiyu', *Nezavisimaya Gazeta-Religiya*, (18 Haziran 2003).

inancının Ortodoks Hıristiyanlık olduğu, “Rus demek Ortodoks demektir” formülü kanunla tespit edilmiştir.

Kanunda yabancı mezheplerin faaliyetlerine sınırlandırma getirmek amacıyla, 15 yıldan az bir süreyle faaliyet gösteren dinî kuruluşları tescil etmeme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla Sovyet hükümeti tarafından tanınmayan mezhepler Rusya Federasyonu tarafından da tanınmamış, tüzel kişilerin sahip oldukları temel haklardan yoksun bırakılmışlardır. Kanundaki bu ve benzeri maddeler sayesinde yabancı kaynaklı mezheplere karşı tedbirlerin alınması kolaylaştırılmıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi başta olmak üzere, geleneksel dinlerin ayrıcalıklı statülerinin daha da yükseltilmesi ve kanunen korunması yönünde çabalar devam etmektedir. Mesela, 2003 yılında Rusya parlamentosunun alt kanadı Duma’da dört “geleneksel dinin” temsil edildiği “Rusya’nın geleneksel ruhani-ahlakî değerlerin korunması” amacıyla bir partiler arası milletvekili grubu kurulmuştur. Bu grup, “geleneksel dinlerin” “yeni” dinlere karşı koruyan bir kanunî düzenlemenin lobiciliğini üstlenmiştir.¹¹

Ancak bazı çevrelerce arzulanan yabancı dinî kuruluşların yasaklanması pek olası bir gelişme değildir. Diğer taraftan, Rus Ortodoks Kilisesi Rusya’da zaten ayrıcalıklı bir statüye sahiptir. Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya’nın üst düzey yönetimi tarafından olsun, yerel yönetimler tarafından olsun dinî konularda başlıca muhatap olarak görülmekte, kanunlarla olmasa da, uygulamalarla desteklenmektedir. Mesela bugün neredeyse bütün askerî birliklerde Hıristiyan mezheplerinden sadece Rus Ortodoks Kilisesi’nin çalışmalarına izin verilmekte, Protestanların faaliyetleri sınırlandırılmaktadır.¹² Bazı önemli devlet törenlerine dinî kuruluşların liderlerinden sadece Moskova Patriğinin katılması, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in ve diğer üst düzey yöneticilerin Ortodoks ayinlerine katılmaları ve bu ayinlerin canlı olarak yayınlanması da iyi birer örnektir.

Rus Ortodoks Kilisesi’ne göre, uzun ateizm döneminden sonra birden serbestleşen Rusya’nın kendi geleneksel dinine geri dönmesi için devletin koruyuculuğu şarttır. Öne sürdükleri başlıca açıklama ise, ateist Rusları tekrar ataların dinine dönebilmeleri için yabancı misyonların zaman vermemeleri, sanki Ruslar hiç Hıristiyan olmamış gibi, onları kendi tarzlarındaki Hıristiyanlığa döndürmeye çalışmalarıdır. Devletle iç içe geçmiş

¹¹ Artöm Puhov, ‘V Dume Poyavilos Religioznoye Lobi’, *Nezavisimaya Gazeta*, (9 Haziran 2003); Aleksandr Verhovskiy, ‘Bitva za Privilegiyu’, *Nezavisimaya Gazeta-Religiya*, (18 Haziran 2003).

¹² Daniil Şipkov, “Armiya- Ne Mesto Dlya Mejkonfessionalnih Razborok”, *Nezavisimaya Gazeta- Religiya*, (18 Şubat 2004).

bir kilise olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin yabancı misyonlara karşı ta-
kıdığı tutumun esas sebebinin ise Rus millî kimliğinin parçalanma ihti-
mali olduğu açıktır. Kilise yönetimi bunu da açıkça dile getirmekte, Rus-
ların farklı mezheplere bölünmelerinin kabul edilemez olduğunu bildir-
mektedir. Milliyetçi Rus çevreleri ise, yürütülen misyonerlik faaliyetleri-
nin Batı'nın bir komplosu olarak sunmaktadır.

Roma Katolik Kilisesinin ve çeşitli Protestan mezheplerinin ABD'nin
birebir aracı oldukları iddiası sıklıkla ortaya atılmaktadır. Bunlar arasındaki
ilişkinin niteliği konusunda spekülasyona girmeden şunu tespit etmek
mümkündür: Bugün Protestan mezheplerinin ve Roma Katolik Kilisenin
faaliyetleri, insan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi Batı de-
ğerlerinin yaygınlaşmasına hizmet etmektedir. Aslında ABD ve bu kilise-
ler arasındaki ilişkiler fazla gizlenen bir şey değildir. Samuel P.
Huntington, 1970'lerde başlayan demokratikleşme dalgasının gerçekleş-
mesinde Roma Katolik Kilisesinin çarpıcı rolü üzerinde dururken, kilise
politikasının değişiminin bir sebebi olarak ABD'yi göstermekte, ABD'-
nin 1974 yılından sonra hem doğrudan kendi politikalarıyla hem de do-
laylı olarak Roma Katolik Kilisesinin aracılığıyla Katolik nüfusunun yo-
ğun olduğu ülkelerin demokratikleşmesini önemli ölçüde etkilediğinin
üstünde durmuştur.¹³ Protestan mezheplerinin aynı değerleri yaymasın-
daki rolleri de bilinmektedir. Bugün ABD'nin insan hakları, demokrasi,
serbest piyasa gibi söylemleri kendi küresel politikasının bir aracı olarak
kullandığı dikkate alınırsa, söz konusu kiliseler ve ABD arasında doğru-
dan bir bağ olmasa bile, aynı amaçlara hizmet ettikleri ortadadır.

Bunun gibi, bugün Rusya'da yabancı kilise faaliyetlerinin doğrudan
ABD tarafından yönlendirilip yönlendirilmediği, desteklenip desteklen-
mediği ayrı bir araştırma konusu olsa da, Ruslar arasında Rus Ortodoks
Kilisesi'nin dışındaki diğer kiliselerin etkili olmasının, başta ABD olmak
üzere Batı'nın işine yaradığı inancı hakimdir. Bunun sebebi Rus Orto-
doks Kilisesi'nin devletle iç içe geçmiş bir kuruluş olarak, devletin bir
aracı rolünü oynaması ve Sovyetler zamanı da dahil olmak üzere, her
zaman Rusya devleti menfaatlerinin bir savunucusu olmasıdır. Moskova
Patrikhanesi demokratik değerlere saygı duyduğunu açıklasa bile, rejimin
niteliğine aldırmayan Patrikhane için esas olan devlet ve onun menfaatle-
ridir. Dolayısıyla Batı açısından bugünkü haliyle Rus Ortodoks Hıristi-
yanlığı Rusya'nın demokratlaşmasında ve Batı'ya yaklaşmasında bir
engel teşkil etmektedir. Rusların çeşitli mezhepler arasında bölünmesi
Rus toplumunu çeşitlendireceği (veya parçalayacağı, ki bu yoruma göre

¹³ Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaş-
ma*, (Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993), s.70-81.

değişir) gibi, Rusların veya bir kısım Rusların millî kiliseye mensup olmamalarının Batı'nın amaçlarına uygun olduğu söylenebilir. Sonuç olarak misyonerlik faaliyetlerinin birinci derecedeki sonucu Rus millî kimliğinin tasarlandığı gibi Ortodoks Hıristiyanlık temelinde gerçekleşmemesi, ikinci derecedeki sonucu ise, iktidar ne olursa olsun iktidara itaat ve saygıyı topluma telkin eden Moskova Patrikhanesi'nin nüfuz alanından toplumun hiç olmazsa bir kısmının çıkarılması ve Rus toplumunda Batı değerlerinin yaygınlaşmasıdır.

Peki misyonerlik faaliyetlerinin bugün için ulaştığı sonuç nedir? Yukarıda söz edilen sosyolojik araştırmalara dayanılarak, bugün kendilerini inançlı olarak tanımlayan Rusların yaklaşık olarak % 20-25'inin Rus Ortodoks Kilisesine mensup olmadıkları ve büyük bir ihtimalle yabancı kökenli kiliselere mensup oldukları söylenebilir. Tahminlere göre, inancını aktif olarak yaşayan Rusların yaklaşık olarak yarısı yabancı kökenli kiliselere mensuptur.¹⁴ 1 Ocak 2002 itibarıyla bütün Rusya'da 10.515 Rus Ortodoks, 262 Katolik ve 4.180 Protestan cemaati faaliyet gösterirken ve mevcut olan yedi federal bölgenin altısında Rus Ortodoks Kilisesi daha fazla cemaate sahipken, Uzak Doğu federal bölgesinde Protestanlar 409, Rus Ortodoks Kilisesi ise 317 cemaate sahiptir.¹⁵ Esas mesele ise, kendilerini inançsız olarak tanımlayan Rusların (ki bunlar toplumun yaklaşık olarak % 40-50'sini oluşturmaktadır), misyonerlerin etkisinde kalıp kalmayacaklarıdır. Ancak şimdiden bile yabancı kiliselerin etkisinden Moskova Patrikhanesi'nin çekindiği açıktır. Patrikhanenin 2003 nüfus sayımında din hanesinin konulmasına karşı olmasının bir sebebi belki de budur.

Yabancı kiliseler devletin sınırlandırma politikasına rağmen Rusya'da taraftar kazanmaya devam etmektedir. Bugün binlerce misyoner Rusya'nın her tarafında faaliyetlerini sürdürmektedir. Protestan kiliselerinin daha da fazla yayılma şansı (veya tehlikesi) büyüktür. Bunun önemli sebeplerinden bir tanesi, Protestan kiliseleri tarafından "kurtarılan" insanların birçoğunun çevresinde adeta birer misyoner olarak çalışmaya başlamalarıdır.

Slav Birliği ve Ukrayna Meselesi

Rus Ortodoks Kilisesi'nin kimlik politikası Rusya ile sınırlı değildir. Kilise aynı zamanda genel olarak Rus milliyetçilerinin kabul ettiği geniş Rus kimliği tanımını da benimsemekte ve bu tanımdan yola çıkarak Rus-

¹⁴ Bacon, *Church and State in Contemporary Russia...*, s.7.

¹⁵ Anatoliy Krasikov, 'Russian Orthodoxy: Striving for Monopoly', http://eng.globalisation.ru/live/article.asp?rubric_id=1621&id=5165&issue_id=5157

ya-Beyaz Rusya-Ukrayna birliğini savunmaktadır. Bu tanıma göre, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar da Rus'tur. Dolayısıyla bu üç Slav devletinin dayanışması kendi yararlarına olabilecek en iyi gelişmedir, bu devletlerin birbirlerinden uzaklaşması ise kendi özlerine ihanettir. Sovyetler Birliği'nin dağılımını üzüntüyle karşılayan Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın birbirinden kopuşunun suni olduğunun altını çizmiştir. Dolayısıyla Rusya-Beyaz Rusya Birlik Devleti'nin kurulması ilk baştan beri Rus Ortodoks Kilisesi'nin resmî desteğine sahiptir. Bu ülkelerin tekrar birleşmesinden yana olan Rus Ortodoks Kilisesi, "Kanımız bir, dinimiz bir" anlayışından yola çıkmaktadır. Rusya ve Beyaz Rusya arasındaki entegrasyon anlaşmalarının imzalandığı imza törenlerinde Moskova Patriği Aleksiy II'nin bulunması ve 2000 yılından beri Rusya-Beyaz Rusya Birlik Devletinin yapılarının çalışmalarına aktif olarak katılması Patrikhanenin bu konudaki politikasını¹⁶ ve Rusya devletinin kilisenin bu rolüne gösterdiği desteğini açıkça göstermektedir.

Çoğunlukla Ortodoks olan Ukraynalıların ve Beyaz Rusların Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olmaları, söz konusu devletlerin dinî alanda hala Rusya'dan ayrılmamış olmaları anlamına gelmektedir. Kilise bu durumu "birkaç devlet, bir patrikhane" doktriniyle ifade etmektedir. Bu sebeple, milliyetçiliğin yüksek olduğu Ukrayna, sadece siyasî bağımsızlıkla yetinmemiş, dinî alanda da Rusya'dan ayrılma politikasını benimsemiştir. Kiev Patriği Filaret'in belirttiği gibi, "Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Moskova'dan ayrılmasıyla, Ukrayna ilelebet Rusya'yı terk edecektir".¹⁷

Ukrayna'daki dinî problem birkaç yönlüdür, ancak hepsinin ortasında Ukrayna'nın Rusya'dan ayrı olma ve kendi bağımsız kimliğini pekiştirme amacı, veya diğer taraftan izah edilirse, Rusya'nın Moskova Patrikhanesi yardımıyla Ukrayna'yı kendisinden uzaklaşmasını engelleme çabası yatmaktadır. Her iki devlet de dinî otoriteleri ve inançlı insan kitlelerini kullanarak politikasını yürütmeye çalışmaktadır. Bunlar dışında iki ülkede de çeşitli siyasî grupların ve sivil toplum örgütlerinin çatısı altında çalışan milliyetçilerin faaliyetleri söz konusu dinî ihtilafı daha da zorlaştırmaktadır.

Problem kısaca şu şekilde özetlenebilir: Batı Ukrayna'da Sovyetler zamanında tamamen yasaklanan Ukrayna Katolik Kilisesi'nin veya diğer bir tabirle Grek Katolik Kilisesi'nin canlanması ve Ukrayna'nın kendi

¹⁶ Yuriy Ryabih, 'Vneşnepolitičeskie Orientiri Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi (1991-2000)', *Pro et Contra*, Cilt 6 (4), (Sonbahar 2001), s. 127.

¹⁷ John B. Dunlop, 'The Russian Orthodox Church as an 'Empire-Saving' Institution', Michael Bordeaux (der.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, (New York: M.E.Sharpe, 1995), s.24.

millî Ortodoks Kilisesini oluşturma çabası. Her iki süreç de Rus Ortodoks Kilisesi'nin ve Rusya devletinin yoğun muhalefetiyle karşılaşmaktadır. Ukrayna'daki dinî ihtilafın diğer bir yönü ise, ihtilafın tarafları arasında sadece Ukrayna'nın ve Rus Ortodoks Kilisesi, dolayısıyla Rusya'nın değil, aynı zamanda iki dış aktörün de bulunmasıdır. Bunlardan en çok zikredilene Roma Katolik Kilisesi, ikincisi ise dünya Ortodokslarının Patriği, yani evrensel (ekümenik) Patrik olduğunu iddia eden Fener Rum Patriği Bartolomeos ve onun şahsında Fener Rum Patrikhanesi'dir. Bazı Rus çevrelerine göre, Roma Katolik Kilisesi'nin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin faaliyetlerinin arkasında başta ABD olmak üzere Batı devletleri bulunmaktadır.

Ukrayna'daki Katolik Kilisesi'nin faaliyetleri Rus Ortodoks Kilisesi ile Vatikan'ın cepheleşmesine sebep olmuştur. Batı Ukrayna'da Sovyet zamanında tamamen yasaklanan Katolikliğin tekrar kitleler arasında yayılması, Katolik misyonerlerinin Ukrayna'daki aktif çalışmaları, Sovyet zamanında Katoliklerden alınıp Rus Ortodoks Kilisesi'ne verilen kiliselerin tekrar Grek Katolik Kilisesi'nin eline geçmesi Rus Ortodoks Kilisesi tarafından Papa II. Jan Paul'un Rusya ziyaretini engelleyen hususlar olarak öne sürülmektedir. Buradaki esas mesele Katolik kültürün Ukraynalıların Ruslardan farklılaştıran bir kültür olması ve Ukrayna Katolikliğinin Ukrayn milliyetçiliği için besleyici bir damar rolünü oynamasıdır. Zaten Sovyet yıllarında Grek Katolik Kilisesi'nin tamamen ortadan kaldırılmasının sebebi de buydu. Bugün ise Batı Ukraynalılar arasında Rusya'ya karşı sert tavır takınan milliyetçiler çoğunluktadır. Dolayısıyla kültürel olarak Ukrayna'yı Rusya'dan ayıran Katolikliğin yaygınlaşması Rus Ortodoks Kilisesi'nin şiddetli tepkisine yol açmaktadır.

Katolik kilisesi sorunu Rus Ortodoks Kilisesi, dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna sorunlarına aktif olarak müdahil olmasına yol açsa da, 50 milyonluk Ukrayna nüfusunun 5 milyonunu oluşturan Katolikler, Rusların ve Ukraynalıların paylaştığı ortak Ortodoks kültür için esas tehlike değildir. Rusya Ortodoks Kilisesi'ni esas olarak korkutan, Ukrayna'nın millî Ortodoks kilisesini oluşturma ihtimalidir. Rus Ortodoks Kilisesi'nin bir metropolitinin ifade ettiği gibi: "*Birleşik Rus Ortodoks Kilisesi, bizim halklarımızı akrabalık bağlarından daha sıkı bir şekilde birbirine bağlayan bir iptir.*"¹⁸ Bu ipin kopmasıyla Ukrayna kendi bağımsız kimliğini pekiştirecek, Rusya ve Ukrayna arasındaki ayrılık kesinlik kazanacaktır.

Bugün Ukrayna'da üç tane Ortodoks Kilisesi faaliyet göstermektedir. Bunlar Moskova Patrikhanesine bağlı olan Ukrayna Ortodoks Kilisesi,

¹⁸ *Büllöten SNG*, Sayı 42, (15 Aralık 2001).

dünya Ortodoks otoritelerinin tanımadığı Kiev Patrikhanesi'nin Ukrayna Ortodoks Kilisesi ve Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi'dir. Son iki kilisenin birleşip Ukrayna millî Ortodoks kilisesi için bir temel oluşturmaları yönünde çabalar sürmektedir. Resmî olarak olmasa da, Ukrayna, Rus Ortodoks Kilisesi'ne karşı Fener Rum Patrikhanesi'nin desteğini aramaktadır. Fener Rum Patriğinin bu desteği esirgemediği ve aktif olarak Ukrayna'daki Ortodoks Kilisesi sorununa karıştığı görülmektedir. Haziran 2001'de ekümenik patrik sıfatıyla Kiev Patrikhanesi ve Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi'nin heyetlerini kabul eden Bartolomeos, iki kiliseyi birleştirmeye çalışmıştır.¹⁹ Prof. Dr. Mehmet Çelik'e göre, Fener Rum Patrikhanesi'nin arkasında ABD bulunmaktadır; ABD'nin amacı Fener Rum Patrikhanesi'ne "ekümenik statüsünü kazandırarak, dünya Ortodokslarını buraya bağlamak ve kontrolü altına almaktır."²⁰ Bu iddianın doğru olup olmadığı ayrı bir mesele ise de, Ukrayna Ortodokslarının Moskova Patrikhanesi nüfuzundan ayrılmasının ABD'nin işine yaradığı kesindir. Zira bağımsız Ukrayna'ya yüklü miktarda para yardımında bulunan ABD için Avrupa güvenliği ve Rusya'nın sınırlandırılması açısından Ukrayna kilit bir ülkedir. Millî Ukrayna Ortodoks kilisesinin kurulması demek, Moskova'nın dinî alanda Ukrayna üzerinde sürdürdüğü hakimiyetin sona ermesi demektir.

Eski Sovyet Alanı ve Rus Ortodoks Kilisesi

Rus Ortodoks Kilisesi'nin millî kimlik politikası Ukrayna ve Beyaz Rusya ile de sınırlı değildir. Tersine, Ortodoksluğun yeniden Rus kimliğinin belirleyici parçası olma fikri, Rus Ortodoks Kilisesi'nin yurtdışındaki faaliyetleri ile yakından alakalıdır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin kimlik politikası Rusya'da, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da olduğu gibi, eski Sovyet alanının diğer parçalarında da misyonerlik faaliyetlerine karşı tutumunu belirlemektedir.

Rus Ortodoks Kilisesinin kendisine biçtiği rollerden birisi, eski Sovyet alanındaki Rus soydaşlarının haklarının korunmasıdır. Diaspora meselesiyle yakından ilgili olan Rus Ortodoks Kilisesi, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Rusya dışında kalan Rusların çeşitli yabancı kaynaklı mezheplerin etkisi altına girmelerini bütün bir Rus halkının parçalanması şeklinde algılamaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski Sovyet alanındaki politikasının aracı "kanonik toprak" söylemidir. Yukarıda da değinil-

¹⁹ 'Perspektiva Sozdanyia na Ukraine Yedinoy Pomestnoy Tserkvi', <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/nr106251.htm>.

²⁰ 'ABD, Rusya'yı kontrol etmek için Ortodokslardan yararlanmak istiyor', *Zaman*, (13 Mart 2002).

diği gibi, kanonik toprak aslında bir kilisenin nüfuz alanıdır. Aynı Katolik Kilisesi olduğu gibi, devlete benzer bir şekilde örgütlenen Rus Ortodoks Kilisesi açısından kanonik toprak demek, dinî alanda hükümler haklara sahip olduğu bir toprak demektir. Moskova Patrikhanesi, eski Sovyet coğrafyasını kendi kanonik toprağı olarak algılamakta, bu topraklarda öncelikli haklara sahip olduğunu kabul ettirmek istemektedir. Rus Çarlığının mirasına sahip çıkmaya çalışan Rus Ortodoks Kilisesi, bu yüzden Katolik Kilisesi'ni "başkasının mirasına konmakla"²¹ suçlamaktadır. Aynı suçlamalar diğer daha küçük, ancak eski Sovyet alanında çok taraf tar toplayan mezheplere yöneltilmektedir. Bunlar Yehova Şahitleri, Baptistler, Ellililer, 7. Gün Adventist Kilisesi, Moon Tarikatı, Pentakostlar ve diğerleridir.

Kimi Müslüman ülkeleri de kendi kanonik toprağı olarak algılayan Rus Ortodoks Kilisesi'ne göre, bugün kanonik toprak tanımının ifade ettiği ayrıcalık Hıristiyan kiliseleri arasındaki ayrıcalıktır. Çarlık zamanından farklı olarak, bugün artık Rus Ortodoks Kilisesi Orta Asya'da yaygın bir şekilde misyonerlik yapmamaktadır. Tersine, Orta Asya'da yaşayan büyük Rus diasporası yabancı misyonların hedef kitlesidir. Özellikle Rusların büyük nüfus oranlarına sahip oldukları Kazakistan ve Kırgızistan Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli ilgi alanlarındandır. Kendi kanonik topraklarında diğer Hıristiyan mezheplerinin faaliyetlerini kabul edilemez olduğunu düşünen Moskova Patrikhanesi, Papa'nın Kazakistan ziyaretine olumsuz bakmış, 2003 yılında Roma Katolik Kilisesi'nin Kazakistan'daki birimlerini piskoposluk dairesi statüsüne yükseltme kararına şiddetle karşı çıkmıştır.²²

Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski Sovyet alanındaki faaliyetleri sadece Rus diasporası ile sınırlı değildir. Rus Ortodoks Kilisesi Rus dış politikası konusunda da belirli fikirlere sahiptir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda entegrasyoncu hareketleri destekleyen Kilise, bu yeniden birleşme için kendisinin bir araç olabileceğini gördüğü için, eski Sovyet ülkelerindeki varlığını korumaya çalışmıştır. Rusya-Ukrayna-Beyaz Rusya birliğinden sonra Rus Ortodoks Kilisesi açısından Rus dış politikasındaki en önemli konu BDT alanının yeniden entegre olmasıdır. Başlangıçta Rus Ortodoks Kilisesi SSCB benzeri yeni siyasî birliğin kurulmasından yanaydı, ancak zaman geçtikçe böyle bir birliğin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. BDT alanındaki entegrasyon bağlamında Slav-Türk birliği-

²¹ 'Russkaya Pravoslavnyaya Tserkov Obvinyayet Vatikan', *Nezavisimaya Gazeta-Religiya*, (17 Temmuz 2002).

²² Gaukhar Beketova, 'Vatican: Unorthodox Moves in Kazakhstan', *Reporting Central Asia Service, IWPR*, Sayı 208, (4 Haziran 2003).

nin tartışılması, aslında tam da kilisenin paylaştığı yeni Avrasyacıların görüşlerine uygundur. Buna bağlantılı olarak Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya'nın etki dairesinde kalması açısından, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Rus diasporası üzerinde kurmaya ve korumaya çalıştığı etkisi dikkate alınmalıdır.

Burada meselenin dönüp dolaşıp tekrar Orta Asya'daki misyonerliğe dayandığı görülmektedir. Rus Ortodoks Kilisesi'ne göre, Rusya'nın yurtdışındaki Ruslar üzerindeki etkisinin pekişmesi veya en azından korunması için Orta Asya'daki Rusların Ortodoks olarak kalmaları önemlidir. Aslında Orta Asya devletleri de, yabancı misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızdır. Misyonerlik faaliyetleri bu yeni devletlerin millet inşalarına ters düşmektedir. Tıpkı Rusya'da olduğu gibi, uzun ateizm döneminden sonra geleneksel inancı millî kimliklerin bir parçası haline getirmeye çalışan veya en azından ortak paylaşılan bir kültürel değer olarak kalmasını arzulayan yeni Orta Asya devletleri, özellikle de Kazakistan ve Kırgızistan, göreceli serbestiden yararlanan çeşitli yabancı misyonerlerin yerel halka yönelik yürüttüğü propagandadan rahatsızdır. Bu açıdan geleneksel mezheplerin, yani Ruslar arasında Ortodoks Hıristiyanlığının, yerel halk arasında ise Sünni Müslümanlığın devam etmesi için Rus Ortodoks Kilisesi'nin bölgedeki hükümetlerle paralel olarak faaliyet gösterdiği söylenebilir.

Ancak misyonerliğe karşı takınılan tutumun dışında, teorik olarak Rus Ortodoks Kilisesi'nin ve hükümetlerin amaçları birbirine zıttır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin amacı Rusya dışında kalmış olan Rusların haklarını savunmak, buradaki Rus nüfusunun anavatanla bağlarını koparmamalarını sağlamaktır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin Orta Asya'daki Rusların haklarının savunucusu rolüne soyunması buradaki devletler açısından pek istenir bir gelişme değildir. Ayrıca, yeni kurulan devletlerin amacı, gerçek entegre edilmiş birer toplum yaratmak olduğu halde, Rus Ortodoks Kilisesi ve genel olarak Rusya'nın faaliyetleri Orta Asya'daki Rusların vatandaşları oldukları devletlerden çok, kendi anavatanlarına bağlı olmalarına yol açmaktadır.

Rus Ortodoks Kilisesi'nin Rusya dış politikasının bir aracı olduğu bugün resmî makamlar tarafından açıkça dile getirilmektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e göre, Ortodoks Hıristiyanlığın güçlendirilmesi yönündeki Rus Ortodoks Kilisesi'nin çabaları Rus dış politikasının bir parçasıdır.²³ Bu durumdan dolayı, özellikle Ortodoks yerli nüfusa sahip olan yeni bağımsız devletler, millet inşası çerçevesinde dinî olarak da

²³ "Putin na Vstreçe s Patriarhami Nazıvaet Kontaktı Rukovodstva Russkoy Tserkvi Çastyu Rossiyskoy Vneşney Politiki", *Interfax*, (22 Ocak 2003, 18:23:00).

Rusya'dan ayrılmaya çalışmaktadır. Ukrayna meselesinin yanı sıra, Moldova ve Estonya'da da benzer gelişmeler yaşanmaktadır.

Halen Moldova Ortodoksları Moskova Patrikhanesi'ne bağlıdır. Ancak Moldova'daki milliyetçi çevreler Moldovalıları Romanya Ortodoks Patrikhanesine bağlamaya çalışmaktadır. Bu amaçla Romanya Ortodoks Patrikhanesi Moldova'da Besarabya Metropolyası'nı kurmuş, Moldovalı Ortodoksların bir kısmı buraya bağlanmıştır. Bu durum Rus Ortodoks Kilisesi tarafından şiddetle reddedilmiş, Moskova Patrikhanesi kendi kanonik topraklarında başka bir kilisenin bir metropolya kuramayacağını belirtmiştir.²⁴

Estonya'da ise 1,4 milyon nüfusunun içerisinde halkın büyük bir çoğunluğu Lüteran olup, 50.000 kadar Ortodoks Eston ve 100.000 kadar Rus Ortodoks bulunmaktadır.²⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Estonya bağımsızlığına kavuşunca, Estonya Ortodoksları Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmışlardır. Sovyetler zamanında bu durum ortadan kalktıysa da, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Ortodoks Estonlar tekrar Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmayı denemişler ve bu girişim resmî olarak olmasa da Estonya devleti tarafından desteklenmiştir. Bu mesele Moskova Patrikhanesi ve Fener Rum Patrikhanesi arasındaki ilişkilerin tamamen kesilmesine kadar varmıştır. Rusya devleti ise Moskova Patrikhanesi'nin Estonya dinî ihtilafındaki tutumunu en yüksek düzeyde açıkça desteklemektedir.

Eski Sovyet coğrafyasında Rus Ortodoks Kilisesi'nin etkisini sürdürmesi, bu coğrafyaya kendi kanonik toprağı olarak bakması, Rusya dışındaki Rusların ve Rus olmayanların halen Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olmaları, şüphesiz buradaki Rusya nüfuzunu destekleyici niteliktedir. Bu yüzden Rusya devleti Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski Sovyet alanındaki faaliyetlerini desteklemekte, Kiliseyi kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktadır.

Sonuç

Sovyet sonrası dönemde Rus Ortodoks Kilisesinin üstlendiği misyon aşağıdaki maddelerde özetlenebilir:

- Yeniden Rus millî kimliğinin önemli unsuru olma iddiası,
- Yukarıdaki kimlik tanımıyla bağlantılı olarak eski Sovyet ülkelerinde yaşayan Ruslar açısından birleştirici bir unsur olma iddiası,

²⁴ Ryabih, 'Vneşnepolitiçeskie Orientiri...', s.121-122.

²⁵ http://www.balticsww.com/wkcrier.0911_1218_01.htm

- Üç Slav devleti Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya'yı birleştirme amacı,
- Diğer eski Sovyet ülkelerinde Rusya'nın etkisinin devam etmesinin bir garantisi olma ve bu alanda entegrasyonu destekleme.

Ancak Rus Ortodoks Kilisesi ve Rusya'nın desteklediği millî kimlik tasarımı büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. 1990 sonrasında Rusya'nın açılıp dahil olduğu küreselleşme süreci esnasında demokratik değerlerin yaygınlaşması ve şahıs özgürlüğünün yüceltilmesi Rus siyasî elitlerinin tasarladığı kimlik politikasının aleyhine işlemektedir. Resmî olarak demokratik düzeni kabul eden Rusya, ne kendi içinde yabancı mezheplerin faaliyetlerini yasaklayabilmekte, ne de eski Sovyet alanında bu faaliyetlere karşı çıkabilmektedir. Bunun yerine Rusya devleti, millî kimliğin parçalanma tehlikesine karşı olarak ve ayrıca eski Sovyet alanında kendi nüfuzunu devam ettirme amacıyla Rusya içinde ve dışında Rus Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini desteklemektedir.

Bundan sonraki dönemde Ortodoks yerli nüfusa sahip olan Ukrayna ve Moldova'nın kendi millî kiliselerini kurma çalışmaları aynı yönde devam ettirecekleri söylenebilir. Buna ek olarak da, önemli Rus nüfusuna sahip olan Kazakistan ve Kırgızistan'ın buradaki Rusların Moskova Patrikhanesi dışındaki kiliselere bağlı olmalarından çıkar sağlayabilecekleri söylenebilir. Öyle veya böyle bugün "Rusya İmparatorluğu" dinî olarak da parçalanma sürecindedir.